

ЕКОНОМІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ І ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ТА ЇЇ СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

Анотація. У статті досліджено значення поняття «компетентність» в наукових роботах зарубіжних і вітчизняних учених. Проаналізовано поняття «економічна компетентність». Аналіз і узагальнення дали можливість сформулювати власне визначення економічної компетентності студентів і фахівців технічних спеціальностей. Визначено та описано структурні компоненти економічної компетентності студентів і фахівців технічних спеціальностей.

Ключові слова: компетентність, економічна компетентність, економічне мислення, економічні знання, економічну освіту, економічне виховання, економічна культура, фахівці технічних спеціальностей.

Economic competence of the technical specialties students and professionals. Structural components of the economic competence

Annotation. The research has been started with the assumption that the need to form the economic competence of the technical specialties students and professionals is very high in the countries with the post-transformative economy. Planned economy of the past expected technical specialist just performing technical tasks set by the planning institutions defined by the government. Present reality of the post-transformative economy requires technical specialists to take active part in the economic area of the product planning, production, promotion, sales and support. Private life and personal economic issues and challenges are the second area of economic competence application for a technical specialist. Definitions and components of the research terms have been studied in the article. The meaning of «competence» term in the works of foreign and Ukrainian scientists has been researched in the article. The term «economic competence» has been also analyzed. Due to analysis and generalization a new definition of the economic competence of the technical specialties students and professionals has been formulated in the article. Structural components of the economic competence of the technical specialties students and professionals have been defined and described. The future research and development in the area of economic competence of the technical specialties students and professionals are important and necessary for the society and economy of the post-transformative countries. Studying of the foreign experience and activities plan formation were defined as the directions of the future research.

Key words: competency, economic competency, economic literacy, economic thinking, economic knowledge, economic education, economic breeding, economic culture, technical specialty students and professionals.

Сучасне суспільство характеризується інтенсифікацією процесу генерації та накопичення знань людством, ускладненням соціальних, економічних та трудових відносин, що підвищує потребу в міждисциплінарних зв'язках. Однією з важливих сфер міждисциплінарних зв'язків є економічна компетентність фахівців технічних спеціальностей. Це надає можливість фахівцям технічної галузі передбачати та враховувати у своїй роботі економічні потреби, фактори середовища та наслідки для замовника та компанії. Додатковою сферою застосування економічної компетентності є діяльність фахівця технічних спеціальностей в побуті.

Поняття компетентності досліджується у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: Н. Бібік [12], І. Козубцов [5], Дж. Рейвен (J. Raven) [1], Н. Сидорчук [13], К. Хоружий [21], А. Хуторской [10] та ін.

Дослідимо значення поняття «компетентність» у наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених.

На думку Дж. Рейвена, поняття «компетентність» включає в себе досить велику кількість незалежних один від одного структурних компонентів. При цьому одні компоненти дослідник відносить до когнітивної сфери, інші – до емоційної сфери. Науковець наголошує, що окремі компоненти будь-якої сфери можуть бути взаємозамінними як складові ефективної поведінки [22].

Такі науковці як С. Шишов і В. Кальней, вважають, що на противагу знанням, умінням, і навичкам, що

передбачають дію за зразком, поняття «компетентність» характеризує можливість окремої самостійної діяльності, а також уміння робити висновки на основі вже набутих знань [28].

На думку Н. Бібік, компетентність — «оцінна категорія, що визначає людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої функції» [3, с.47-49].

Для досягнення цілей даного дослідження ми вважаємо за доцільне використовувати поняття компетенції та компетентності, що пропонуються в роботах А. Хуторського, зокрема:

«Компетенція — включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються по відношенню до певного кола предметів і процесів, і необхідних для якісної продуктивної діяльності в цій сфері» [14].

Компетентність — «характеризує оволодіння людиною відповідною компетенцією на базі досвіду, що включає її особисте ставлення до компетенції та предмету діяльності» [14]. З даного визначення ми будемо виходити в нашому дослідженні.

Динамічність економіко-соціальних інституціональних систем країни та світу в цілому обумовлює необхідність наявності у фахівців технічних спеціальностей не лише знань у профільній галузі, а також суттєвого розуміння функціонування економічних систем на макро- та мікро- рівнях, наявності умінь і навичок інтеграції економічних принципів та економічного мислення у свою професійну діяльність. Такі знання, уміння та навички забезпечать можливість скеровувати власну технічну та творчу діяльність, базуючись на економічних потребах та можливостях підприємства, країни та світового суспільства в цілому. Також необхідним є формування економічних компетентностей фахівців з вищою освітою для ефективного використання у власній побутовій діяльності.

Саме тому економічні складові: культура, освіта, компетентність є важливими компонентами підготовки студентів та фахівців технічних спеціальностей. Соціальні, економічні та технологічні перетворення, що відбуваються у світі в цілому та в нашій державі зокрема, актуалізують питання формування економічної компетентності фахівців технічних спеціальностей.

Економічна культура — це ціннісно-мотиваційна система, проекція культури на соціально-економічні відносини, що включає в себе установки, цінності, моделі, а також норми поведінки, що виникають у результаті професійної діяльності, навчання і спілкування між людьми. Основою формування та розвитку економічної культури виступає економічна компетентність.

Проаналізуємо поняття «економічна компетентність». О. Ануфрієва під економічною компетентністю розуміє «сукупність економічних знань та практичних умінь, досвіду, економічної культури та мислення, наявність стійкої потреби та інтересу до професійної компетентності» [7, с. 87].

В. Приступа економічну компетентність розглядає як «поліутворення, яке слугує базисом для соціально-професійної адаптації фахівців, а тому і їхньої самореалізації» [19, с. 151].

На думку інших науковців, Г. Ковтун та О. Мартиненко, які підходять до даного поняття системно, економічна компетентність особистості розглядається як «сукупність економічних знань та практичних вмінь, досвіду, економічної культури та мислення, наявність стійкої потреби та інтересу до професійної компетентності, а складовими економічної компетентності виступають: сукупність економічних знань, економічна свідомість, економічне мислення, економічні якості» [11, с. 140].

Під економічною компетентністю Ю. Бицюра розуміє «сукупність економічних знань та практичних умінь, досвіду, економічної культури та мислення, наявність стійкої потреби та інтересу до професійної компетентності» [2].

З такого визначення ми будемо виходити в рамках цього дослідження.

Виходячи з наведених понять, можна зробити висновок, що економічні знання і економічне мислення є базовими складовими власне економічної компетентності.

Для систематизації таких категорій, розкриємо зміст кожної з них.

Такі науковці, як М. Сергеева та Н. Бєденко, вважають, що економічні знання — це «нова та особлива галузь знань молоді, таких необхідних для розвитку економічного мислення, економічної культури тих, хто навчається. Вони становлять основу економічного виховання та одну з найважливіших умов комфортного життєзабезпечення у майбутньому» [24, с. 58].

О. Шпак розглядає економічні знання як другий структурний елемент економічної культури поряд з такими її складовими, як мотиви, наукове економічне мислення, суспільно-економічна активність, економічний самоконтроль [29, с. 111].

І. Прокопенко, О. Камишанченко, В. Лозова розглядають економічні знання як перший компонент такої освіти і визначають їх як систему відомостей, знань, накопичених людством і необхідних для здійснення економічної освіти [20, с. 32].

Звернемо увагу на трактування даного поняття О. Собчук, яка його звузила до «сукупності економічних понять про зміст, характер, властивості матеріальних благ, їх виробництво, розподіл, обмін і споживання, вплив умов матеріального життя на розвиток суспільства» [25, с. 9].

На думку Л. Новікової, економічні знання — це «перевірений практикою результат пізнання економічної дійсності, адекватне відбиття її в мисленні учнів через сукупність уявлень, понять, суджень, теорій, ідей» [18, с. 17].

У дослідженні ми будемо виходити з останнього визначення цієї категорії, яке також враховує ірраціональну складову системи економічних знань людини, що є визначальною в рамках поведінкової економіки. Остання є однією з провідних течій наукової економічної думки сьогодення.

Що ж до поняття «економічне мислення», то його науковці теж трактують по-різному.

Зокрема, на думку Г. Товканець, економічне мислення — це «явище суб'єктивного порядку, безпосередньо пов'язане з економічним життям суспільства як його органічна частина. З одного боку, економічне мислення є процесом відтворення людською свідомістю, у визначеній логічній послідовності, економічних взаємин із відповідними їм економічними законами. З іншого ж — це процес осмислення і переосмислення, засвоєння людьми нагромаджених суспільством економічних знань» [26].

І. Мисловська стверджує, що економічне мислення — це «система поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їхнього виникнення. Економічне мислення виступає водночас як діалектичне поєднання і взаємодія економічних знань, ідей, теорій тощо в економічній системі» [17, с. 116].

Л. Злочевська вважає, що економічне мислення є «системою поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення; воно є структурним елементом людського мислення загалом» [9, с. 44].

На думку Г. Ковтун та О. Мартиненко, дані категорії не єдині компоненти економічної компетентності. Науковці до складових економічної компетентності ще відносять економічну освіту, економічну свідомість, економічне виховання, а також економічну культуру [11].

Так, економічні знання особистість має можливість отримати у процесі здобуття економічної освіти в широкому її розумінні.

На думку С. Гончаренко, економічна освіта — це «підготовка спеціалістів з планування, обліку, фінансів та інших напрямів економічної роботи в народному господарстві, а також для науково-педагогічної діяльності в галузі економічних наук» [6, с. 111].

А. Завгородня стверджує, що економічна свідомість — «це сукупність свідомих та підсвідомих поглядів, переконань, ідей, що базуються на раніше здобутих знаннях та життєвому досвіді, якими людина керується при оцінці ситуацій та прийнятті рішень, що прямо або побічно являють собою економічну проблему певного роду» [8, с. 116].

На думку С. Максимюк економічне виховання — це «педагогічний вплив і діяльність, спрямовані на формування економічної свідомості учнів» [15, с. 331].

Г. Товканець вважає, що економічне виховання — це «вироблення у студентів чіткої уяви про наукові закономірності розвитку економіки, особливості ринкових відносин; цілеспрямоване, систематичне формування економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи; підготовка їх до продуктивної праці, умілого, бережливого ставлення до природи; вироблення звички практично використовувати економічні знання в реальному житті» [26].

М. Фіцула у підручнику «Педагогіка» наводить інше означення: економічне виховання — це «організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури учнів» [27, с. 284].

Інший дослідник, Л. Мацко наводить таке формулювання цього поняття: «Економічне виховання передбачає вирішення таких задач, як розвиток економічного мислення особистості для правильного розуміння дії законів і явищ економічного життя; формування глибокого розуміння процесів суспільного розвитку, розуміння ролі праці і свого місця в трудовому процесі; виховання дбайливого ставлення до державної власності, особливо в сьогоденних ринкових відносинах; вироблення умінь, що дадуть можливість брати активну участь в економічній діяльності та виробництві» [16].

Отже, економічна освіта формує основи економічного мислення особистості, а разом з економічним вихованням формують економічну культуру людини загалом.

Як стверджує А. Завгородня, економічна культура людини — «це система життєвих уявлень, цінностей, зразків поведінки, норм, та, в кінцевому підсумку, такий образ дій особи при вирішенні економічних питань будь-якого характеру, що повністю відповідають сьогочасним економічним принципам та суспільним економічним цінностям. На сьогодні такими економічними принципами та цінностями є сталий розвиток, раціональне користування природними ресурсами, людиноцентризований підхід, економіка знань тощо» [8, с. 116]. Основою формування економічних знань, на думку науковця, є економічна освіта, а наступними формуючими шарами стають економічне мислення та економічна свідомість, які, в свою чергу, забезпечують виникнення економічної культури окремої особистості та суспільства в цілому [8, с. 116].

А. Завгородня стверджує, що економічна компетентність «базується на економічній освіті, що втілюється в економічні знання учня, та економічному вихованні, яке разом із економічною освітою формують економічне мислення та економічну свідомість людини. Окрім того, на економічному вихованні і економічному мисленні базується економічна культура індивіда. Тож знання та супутні їм культурологічні фактори дозволяють сформувати економічно компетентну особистість» [8, с. 117].

Аналіз та узагальнення дає змогу дати наступне визначення *економічної компетентності студентів та*

фахівців технічних спеціальностей — це здатність свідомо і ефективно здійснювати професійну, в галузі техніки і технологій, та побутову діяльність на основі ґрунтовних економічних знань, умінь, навичок, ставлень, переконань, особистих якостей та досвіду.

Економічна наука складається з багатьох галузей, отже економічна компетентність *студентів та фахівців технічних спеціальностей* має охоплювати ті з них, що є необхідними для вивчення і без яких неможливе здійснення професійної діяльності.

Як зазначає Т. Бурлаєнко, основу будь-якої компетентності, в тому числі й економічної, складають чотири структурні компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний [4], кожен з яких складається з певних структурних компонентів (див. рис. 1).

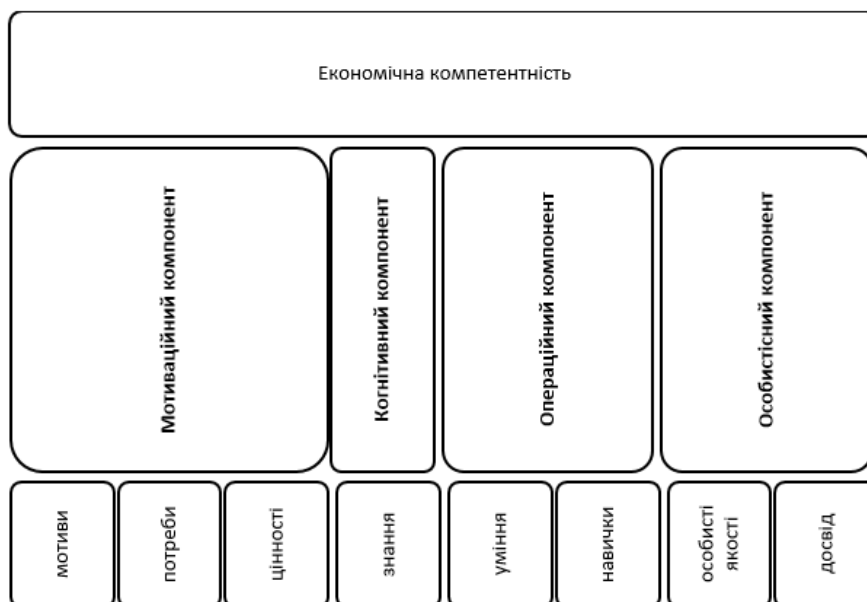

Рис. 1. Структурні компоненти економічної компетентності

Економічні знання включають в себе:

- розуміння змісту економічних явищ та їх взаємозв'язків;
- пізнання законів функціонування економіки;
- розуміння взаємозв'язків технічних систем з економічними законами, процесами та тенденціями;
- розуміння економічних процесів і закономірностей, безпосередньо пов'язаних із повсякденним життям окремої сім'ї, людини, місця її роботи;
- розуміння економічних процесів, що відбуваються в державі та формують цілісну картину економіки країни;
- розуміння потенційних можливостей і напрямів раціональної участі країни в міжнародному поділі праці, сутності міжнародних валютних відносин, особливостей міжнародної валютної системи та міжнародної торгівлі.

Формування економічних знань *студентів та фахівців технічних спеціальностей* повинно здійснюватися ітеративно в рамках всіх рівнів формальної освіти. Для цього можуть використовуватись аудиторні (лекції, семінари, практичні) і позааудиторні (тренінги, ділові ігри, форуми, конференції, лекторії, дискусії і зустрічі з економічної тематики) заняття. У майбутньому набуті знання з економічних дисциплін стануть підґрунтям для ефективної трудової діяльності та раціональної економічної поведінки в побуті.

Економічні уміння і навички у нашому дослідженні виступають елементами операційного компоненту економічної компетентності *студентів технічних спеціальностей*. Операційний компонент дає змогу розглядати економічну компетентність у межах діяльнісного і функціонального підходів. Він охоплює способи дій (засоби, форми, методи, прийоми економічного впливу), особистісну поведінку у процесі економічної взаємодії, професійний такт, комунікативні здібності, вміння ефективного вирішення професійних та побутових конфліктних ситуацій тощо.

У сучасному світі діяльність фахівця в технічній галузі покликана вирішувати професійні задачі, беручи до уваги економічні можливості, реалії та наслідки такої діяльності для організації, галузі, країни або міжнародних технічних та економічних систем. Досягти ефективного вирішення професійних задач з урахуванням економічних факторів фахівцем технічної галузі можна, здобувши наступні уміння та навички:

- аналіз впливу економіки на галузь такої діяльності;

- підтримання сучасних знань в галузі поведінкової економіки;
- аналіз поточних інновацій в технічній сфері та їх економічні наслідки;
- прогнозування зміни економічних моделей роботи даної галузі;
- основи організації і планування виробництва в такій галузі;
- розуміння міжгалузевих економічних зв'язків;
- розуміння основ споживчої поведінки в B2B (бізнес для бізнесу) та B2C (бізнес для споживача);
- розуміння економічної складової відносин роботодавця — виконавець;
- навички ведення персональних фінансів;
- навички економічної взаємодія в побутових відносинах.

Діяльність і поведінка *студентів та фахівців технічних спеціальностей* мотивується внутрішніми потребами, усвідомленням свого місця у житті суспільства, колективу, сім'ї. Тому у структурі економічної компетентності ми виділяємо особистісний компонент. Його значення розкриватимемо через особистісні якості та набутий особистістю досвід у сфері економічних відносин.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, було визначено, що професійно-особистісні якості *студентів та фахівців технічних спеціальностей* поділяються на:

- якості, необхідні у професійній діяльності для взаємодії з колегами;
- якості, необхідні для професійного і особистісного зростання, самовдосконалення;
- якості, що регулюють вольову поведінку.

Власний досвід особистості у сфері економічних відносин визначається, насамперед, віком особи, інтенсивністю та різноманітністю діяльності, що передбачає прийняття економічних рішень у професійній діяльності та побуті. Значний вплив на формування власного досвіду може мати такий досвід найближчого оточення у професійній діяльності та особистому житті.

Враховуючи сучасні вимоги роботодавців до *фахівців технічних спеціальностей*, важливими факторами їх підготовки є забезпечення належного рівня економічної компетентності, застосування у навчальному процесі форм інтерактивного навчання, та імітаційних технологій, проведення практики з урахуванням функціональної діяльності фахівця, особливостей його праці у відповідній галузі з урахуванням тенденцій розвитку даної та суміжних галузей, дослідження чинників конкурентоспроможності тощо. Важливою складовою економічної компетентності є, також, здатність особистості приймати раціональні економічні рішення в побуті.

Варто зазначити, що нині початок формування економічної компетентності відбувається в учнів основної школи, за винятком копіювання споживчої поведінки в сім'ї та занять з основ споживчої поведінки в деяких дошкільних закладах та закладах неформальної освіти дошкільнят. Подальше поетапне систематичне формування економічної компетентності є доцільним та необхідним, втім вітчизняні дослідження з цього питання практично відсутні. Тому мають бути проведені подальші дослідження існуючого закордонного досвіду з цього питання та особливостей формування економічної компетентності *студентів та фахівців технічних спеціальностей* у нашій країні з огляду на сучасний соціально-економічний стан та тенденції розвитку насамперед світу в цілому, і країни зокрема.

Література:

1. John Raven, H.K. Lewis & Co. Competence in modern society--its identification, development and release. s.l. : London, 1984. ISBN 071860479 2.
2. Бицюра Ю. Формування основ економічної компетентності учнів / Ю. Бицюра // Завуч. — 2006. — № 20-21. — С. 4-5.
3. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. — К. : « К.І.С. », 2004. — С. 47-52.
4. Бурлаєнко Т. І. Зміст і структура економічної компетентності майбутніх менеджерів освіти як необхідна вимога часу / Т. І. Бурлаєнко // Теорія та методика управління освітою [Електронне видання]. — № 7. — 2011. — Редим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_7/2.pdf.
5. Генезис поняття компетентності в науково-педагогічній літературі. Козубцов, Ігор Миколайович. s.l.: Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2014, Vol. 2.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 375 с.
7. Економічна компетентність в системі післядипломної педагогічної освіти: навч. посіб. / за ред. Г. А. Дмитренка. — К. : ЦППО, 2008. — 125 с.
8. Завгородня А. І. Системоутворюючі категорії економічної компетентності / А. І. Завгородня // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. — Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. — № 1 (9). — 2015. — С. 113-118.
9. Злочевська Л. Економічне мислення як складова функціональної компетентності керівників ПТНЗ / Л. Злочевська // Система підвищення функціональної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів : матеріали науково-практичного семінару (19 жовтня 2011 р., м. Київ) / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України / за заг. ред. В.О. Радкевич, В.І. Свистун. — К.: ІПТО НАПН України, 2011. — С. 43-46.
10. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. В., Хуторской А. s.l. : Ученик в общеобразовательной школе. ИОСО РАО, 2002. с. 135-157.

11. Ковтун Г.І. До питання формування економічної компетентності учнів / Г.І. Ковтун, О.В. Мартиненко//Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.– 2013.– № 4.– С. 135-144.
12. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібік Н.М., Ващенко Л.С., Локшина О.І., Овчарук О.В., Парашенко Л.І., Пометун О.І., Савченко О.Я., Трубочева С.Е. s.l. : – К.: «К.І.С.», 2004. ISBN 966-8039-50-5.
13. Компетентнісний підхід як ключова парадигма удосконалення підготовки професійних кадрів. Г., Сидорчук Н. 80, s.l. : Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки, Vol. 2. УДК 378.14+37.014.5(4:477).
14. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования. Хуторской А.В., Хуторская Л.Н. [ed.] Под ред. А.А.Орлова. s.l. : Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: Межвузовский сб. науч. тр. / 2008, pp. С.117-137. http://khutorskoy.ru/books/2008/A.V.Khutorskoy_L.N.Khutorskaya_Compnet.pdf.
15. Максимюк С.П. Педагогіка : Навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
16. Мацко Л.А. Основи психології та педагогіки [Електронний ресурс] / Л.А. Мацко, М.Д. Прищак. – ВНТУ. – 2010 р. – Режим доступу: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/psihologiya/r434.htm>
17. Мисловська І. Економічний стиль мислення як компонент життєвого світу сучасної людини / Ірина Мисловська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 607 : Філософські науки. – С. 116-117.
18. Новікова Л.М. Формування економічних знань учнів профільних класів в умовах довузівської підготовки: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Л.М. Новікова. – Х. – 2003. – 177 с.
19. Приступа В. Економічна компетентність майбутніх інженерів радіозв'язку як засіб самореалізації фахівців / В. Приступа // Молодь і ринок. – №7–8 (66-67). – 2010. – С.150-153.
20. Прокопенко І. Ф. Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах ринку : наук. метод. зб. / І. Ф. Прокопенко. – К., 1991. – 30 с.
21. Профессиональная компетентность будущих экономистов: сущность и содержание. к.с., Хоружий.
22. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М., 2002. – 480 с.
23. Саяк В. І. Розвиток економічної компетентності педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації / В. І. Саяк // Вища освіта України. – К., 2006. – Т. 3. – С. 511-520.
24. Сергеева М.Г. Система оценки качества непрерывного экономического образования / М.Г. Сергеева, Н.Н. Беденко. – Курск, 2012. – 221 с.
25. Собчук О. М. Технологія економічної освіти старших підлітків / О. М. Собчук. – Івано-Франківськ, 1997. – 120 с.
26. Товканець Г.В. Категорії і функції вищої економічної освіти / Г.В. Товканець// Матеріали за VIII міжнародна научна практична конференція «Динаміка сучасної науки – 2012», 17–25 юли 2012 г. – Том 6. Педагогічні науки. – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2012. – С. 23-27. http://www.rusnauka.com/21_DSN_2012/Pedagogica/2_114645.doc.htm
27. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528с.
28. Шишов С. Е. Мониторинг качества образования в школе / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М., 1999. – 85 с.
29. Шпак О. Т. Соціально-педагогічна проблема: економічна освіта учнівської молоді : Освіта і економічне виховання / О. Т. Шпак // Освіта і управління. – 1998. – №3. – С. 110-119.